

UN NOVO TESTEMUÑO DA GLOSA A “ADÁN NON PUDO PECAR”, DO CURA DE FRUÍME

Rosario Álvarez e Xosé Luís Rodríguez Montederramo

1. CONTEXTO DOCUMENTAL

O poema que nos ocupa está contido no tomo III dunha serie de tres de papeis varios (RB II/1975-1977) con cadansúa portada manuscrita; cada un deles está precedido, ademais, dun índice escrito en letra caligráfica e fileteado, que recolle puntualmente a variedade de temas e de tipos documentais. O compilador ou mero encadernador non parece seguir ningún criterio formal ou temático no seu labor de compaxinación; por iso no noso tomo, onde abunda a correspondencia e a lexislación, ten tamén cabida a materia xeográfica e até un interrogatorio de probas de limpeza de sangue, noticias de guerra en forma de gacetas, etc.¹. A composición galega de Diego Antonio Cernadas e Castro (1702-1777) está no fol. 79r, illada dun monllo de poemas que ocupan os fols. 38r-49v, o primeiro dos cales está atribuído tamén ao «Cura de Fruíme» (é o que comeza “Viuda y desamparada / vuestra caridad implora”, RB II/1977, fol. 38r; en Cernadas e Castro 1778-1781: VII 349).

Para a historia destes volumes anterior á súa definitiva incorporación na Real Biblioteca é esclarecedor un papel acéfalo que ocupa os fols. 129r-130v do volume II. Trátase dunha carta na que se delata o autor do plaxio dun artigo publicado na revista *El Espectador*, pero o que realmente nos interesa é a anotación que leva ao pé: “Esta carta se presume ser de el difunto conde de Mansilla”. Dado que na Real Biblioteca se conserva boa parte da colección libraria deste conde segoviano, se non toda, parece claro que tanto ese manuscrito coma o noso, pertencentes á mesma serie, teñen tal procedencia; a data de ingreso pódese situar baixo o reinado de Carlos III. Por outra banda, un exame da encadernación confirma esta hipótese, pois a diferenza da maioría das bibliotecas que se incorporaron á coñecida como «Particular de S. M.» entre os séculos XVIII e XIX e que foron totalmente reencadernadas para uniformalas de acordo coas tendencias ligatorias vixentes na corte e, en particular, nos talleres que rexentaban os encadernadores de

¹ Para unha relación completa do contido da serie véxase *CatMssRB*, t. II, pp. 363-366. En Aguilar Piñal (1981-2001: n.º 2820) recóllese todo o monllo de poemas baixo a autoría do cura de Fruíme.

cámara, o fondo Mansilla, de xeito excepcional, quedou á marxe dese proceso ligatorio masivo e así todos os seus libros –manuscritos e impresos– mantiveron a encadernación con que probablemente os protexeu e adornou o conde segoviano. Apoiados neste dato fixemos varias comprobacións dos ferros da encadernación, e en concreto hai un do lombo que aparece en moitos volumes desa biblioteca, e só desa. Se ben non existe o inventario que de seguro se confeccionou para o traslado dos libros, boa parte deles exhiben na cara interna da cuberta ou na primeira folla de garda o exlibris de etiqueta que representa as armas do conde de Mansilla e unha lenda na parte superior que di “Ars longa vita brevis”. Desta forma puidemos illar un volume considerable de libros incontrovertiblemente orixinarios do conde de Mansilla e identificar un conxunto de ferros que se repetían; así foi posible reintegrar ao fondo de Mansilla os volumes que perderon este exlibris ou que nunca o tiveron, como é o caso do tomo do noso manuscrito, que leva no lombo o inconfundible ferro da biblioteca segoviana.

A determinación desta procedencia permítenos propor como data *ad quem* da copia do manuscrito a da entrada desta biblioteca nobiliaria na particular de S.M. Grazas ao memorial de Manuel Álvarez, bibliotecario real, sabemos que foi en 1790 cando se produciu a incorporación; e, en efecto, o 26 de xullo expón no devandito memorial que “fue a Segovia a buscar la [biblioteca] del conde Mansilla” (AGP Personal, Caixa 41/21). O dato concorda coas datas de redacción dos textos que integran a serie de manuscritos, nos que a datación máis recente non supera o ano de 1777, e probablemente as copias non se afasten moito no tempo da redacción orixinal.

2. A GLOSA DE CERNADAS

Diego Cernadas glosa unha coñecida redondilla, escrita orixinariamente en castelán, que xa fora obxecto da atención doutros coñecidos glosadores –e da Santa Inquisición– na Península e nos territorios de Ultramar, cando menos desde finais do séc. XVI². Tamén non é esta a única ocasión en que o cura de Fruíme amplía esa “redondilla herética por sus cuatro costados” cunha “glosa catholica por todas sus coiunturas”; a introdución a unha delas, posta en boca da ama ou criada, culpa un “duende casero” da tentación e, con fino humor, procura deixar ben clara a posición ortodoxa:

No sè que Duende casero tubo la travesura de entremeter en la Escrivanía de mi Cura una Redondilla descomulgada, zurcida de quatro Propositiones impías, y erroneas,

2 Vallan como mostras que a copla forma parte das probas acusatorias contra Juan Julio, natural de Nancy, nun auto do Tribunal da Inquisición celebrado en Lima en decembro de 1600 (Medina 1887: 320) ou que, tamén da man da Inquisición, viaxase de Manila (1610) a Nueva España (Maserá 2001: 6, 8); aparece glosada no *Cartapacio* de Mateo Rosas de Oquendo (1598-1612, fol. 115) e no *Ramillete sacro* de Alonso de Ledesma (principios do séc. XVII, nº 115); recóllese tamén unha “Glosa a «Adán no pudo pecar» que comienza: «Formó de limo de tierra»” no Legajo 3 de manuscritos da biblioteca de Rodríguez Moñino (Madroñal 2004: II 447). Existe mesmo una atribución a Fray Luis de León, “*Pensamiento soberano de fray Luis de León en esta redondilla, «Adán no pudo pecar»*” (Blecua 1990: 54). Así pois, Cernadas súmase a unha tradición glosadora de longo alento, que xa dera froitos, cando menos, había un século e medio.

de las que suelen inventar algunos genios traviessos, para dar que hacer à los que tienen la flaqueza de hacer Coplas, poniendolos en la tortura de glosarlas, ò ponerlas en sano sentido. Viola mi Cura, cuya paciencia probaron yà otras veces con semejante tormento, y como el convertir hereges es obra tan laudable, y meritoria, se determinò à reducir la à la Fè catholica en obsequio de la Madre Dolorosa (Cernadas 1775).

Nas *Obras completas* figuran tres glosas de carácter relixioso, dúas no t. IV (pp. 380-381 e 381-383) e outra no t. VII (pp. 262-263). As dúas primeiras foron compostas con motivo da Semana Santa, nunha refírese a 2 *Corintios* 4:10 a outra ten como transfonado a alegría da Pascua de Resurrección (porque seica o provocaron coa tal copla nese día)³. A última foi publicada dentro dun folleto encabezado pola obra *Sicut erat in principio, et nunc, et semper, en que el languente Sacris de Fruíme, termina la oracion, que hace a los devotos de la Dulcissima Madre Dolorosa, en el dia en que se le notificó la sentencia, de que havia de ser herida su Alma inocentissima con la mas penetrante Espada* (Santiago, Oficina de Sebastian Montero y Fraiz, 1775); os fragmentos citados por nós proceden desta edición, pois nas *Obras completas* omitiuse a introdución. A glosa que nos ocupa, en cambio, é humorística: non se destina a ilustrar o misterio da resurrección e a redención, con ocasión da Semana Santa ou da Pascua nin ao exercicio de “poner en sano sentido” a coñecida copla, facendo que as proposicións “impías” se convertan en verdadeiras no contexto adecuado; as doses de inxenio invertidas nesta ocasión buscan, pura e simplemente, o escarnio do cóengo compostelán Pedro Fole de Navia.

Nas dúas edicións da obra completa en galego de Diego Cernadas méncionanse dúas versións desta glosa, procedentes do ms. 631 da Biblioteca Xeral da Universidade de Santiago (Pardo 2002: 170, 174-176; García 2002: 227-229). Ambos os editores coinciden en sinalar que só foi manuscrita polo propio cura de Fruíme a versión que se atopa no primeiro volume⁴, de modo que é esa a que toman como texto principal; en adiante, referirémonos a este texto como S1. A copia do segundo volume⁵, con algunhas varian-

3 Estas son as citas e comentarios que, respectivamente, antecedén ás dúas glosas. “*Semper mortificationem Jesu in corpore nostro circumferentes, tu & vita Jesu manifestetur in corporibus nostris. 2 ad Corinth, 4 v. 10.* Tómase este asunto por haberse hecho en Semana Santa” (‘Levando sempre por todas partes a morte de Xesús no noso corpo, para que tamén a vida de Xesús se manifeste nos nosos corpos’). “*Surrexit Dominus verè, Allel. qui pro nobis pependit in ligno, Allel.* Porque me provocaron con ella en el dia de Pasqua de Resurrección, se toma este asunto para la GLOSA.” (‘Verdadeiramente resucitou o Señor, aleluia, o que por nosoutros colgou no madeiro, aleluia’).

4 Fol. 83, recto e verso, segundo indicación de Pardo (2002: 170). Pódese ver o texto completo na edición dixital do manuscrito en *Galiciana Dixital*, Cernadas de Castro [*Décimas y Romances*] (http://www.galicia-na.bibliotecadegalicia.xunta.es/es/consulta/busqueda_referencia.cmd?id=26570&posicion=1&idValor=382&forma=ficha), imaxes 175-176. Creemos necesaria unha ollada experta sobre os manuscritos para determinar cales textos son autógrafos e cales apógrafos, dito sexa sen ánimo de polemizar cos dous respectados editores (cf. no mesmo sentido, as consideracións de Monteagudo 2005: 416-418); observándonos atentamente, cunha ollada non experta, mesmo podería conxecturarse que nalgúns casos non se trata de distintas mans senón de distintas idades, pois as diferenzas non son tanto de forma dos grafemas coma de firmeza e soltura no trazado.

5 Fol. 105-106 (Pardo 2002: 175n). O texto completo en *Galiciana Dixital*, ib., imaxes 633-636.

tes sobre as que volveremos, foi publicada por Pardo de Neyra en nota a rodapé (2002:175-176); referirémonos a ela como S2. O texto que editamos, procedente da Real Biblioteca (Madrid) non é idéntico a ningunha das versións coñecidas ata agora; referirémonos a el como M.

3. AS PRESENTACIÓNS EN PROSA

As tres copias manuscritas que se coñecen conteñen unha breve introdución en prosa, de tamaño e contido diferentes, que presenta a copla, explica o motivo da glosa e xustifica a oportunidade da súa difusión. A existencia de tres textos introdutorios diferentes, que só se poden deber ao autor, obriga a considerar orixinais e copias a partir de tres realizacións distintas da súa man, con datacións que non teñen por que ser nin coincidentes entre si nin contemporáneas dos feitos.

Nas versións S1 e S2 esa introdución explicativa está en castelán. A da primeira, máis extensa, sitúase no inicio do texto; a outra segue á presentación da copla que vai ser glosada, ao parecer por segunda vez:

[S1] Los que entienden la lengua Gallega, y saben los cuentos ruidosos, que tube con el Can^o de Santiago D. Pedro Fole, puede ser le hallen chiste ala glosa de la copla antecedente, que en aquellos tiempos corriò mucho, y por si acaso gusta, se pone aquí.

[S2] Segunda Glosa del Author à esta Redondilla, qe combirtio en Satira contra Dª Pedro Fole, Canonigo dela Sta Ygla de Santiago, de quien se sentia algo lastimado=

Por iso, a versión que editamos ten o valor engadido de que a presentación está escrita en lingua galega. É, por riba, a máis extensa das tres, a de perfil máis humorístico e a que dá información contextual máis rica:

[M] Como anduvese estos días pola Vila una copra dàs que se fan à proba da Musa, savendo ô Mozo de Camara de Fol, què ô Criado do Crego tiña seu ramo de vena, quixo ver, como puxaba polo entendemento, e pidiulle què llà glosasse. Ô Probe polo seu punto, consintíu nesso, ê, como hê gallego Maziso, vendo, què â redondilla, aunque era Castellana, tiña ô mismo orden, sintido, ê consonancia, nà sua lengua, trasladaria[a] nela, por què topou assi mais churume.
Eyla Va

A partir destas breves noticias podemos extraer algunha información interesante respecto das circunstancias que rodean a creación, oportunidade e difusión da obra. Dísenos, por exemplo, que a redondilla, castelá en orixe, andaba pola vila, era coñecida; con todo, en S1 non queda claro se o que “en aquellos tiempos corriò mucho” foi a glosa ou a copla que lle dá pé. A glosa en galego é sempre a mesma, polo que a mención “Segunda Glosa del Author à esta Redondilla...” debe entenderse referida a todas tres; con todo, é importante lembrar que se coñecen tres glosas da mesma copla en castelán, de carácter relixioso, todas diferentes, de modo que é nesa serie onde a glosa satírica ocupa o segundo lugar. Doutra banda, a indicación “y por si acaso gusta, se pone aquí”, de S1,

suxire a selección para unha nova presentación, colectánea ou recompilación (a peza, con todo, non chegou a formar parte das obras completas).

Hai aínda outro dato de interese nestes textos introdutorios. En S1 non só fala dos episodios e disputa con Fole en pasado (“los cuentos ruidosos que tuve...”), senón con marcado distanciamento temporal (“en aquellos tiempos”), así que cabe considerar que esta copia se realiza e distribúe tardiamente. Na introdución de S2 tamén usa o pasado, non só para a creación senón, máis importante, para a motivación (“convirtió en sátira... de quien se sentía algo lastimado”), polo que semella un título xustificativo posto a posteriori. A única introdución que se presenta como inmediata ao asunto e á creación da glosa é a de [M]: “Como anduvese estos días pola Vila... Eyla Vay”.

A introdución de M é tamén a única que procura o escarnio sen anunciar que é una sátira nin comentar que haxa ningún tipo de desavinza con Fole. Válese nela dun artificio que tamén usa noutras composicións, o de presentar a crítica mordaz, para mellor ferir, en boca de alguén dun estatus social inferior (a criada, a ama, as panadeiras...). Neste caso é o “pobre” do criado do crego, “galego macizo”, quen fai a glosa, en galego, retado polo mozo de cámara do cóengo, á redondilla castelá proposta. Os elementos antitéticos están claros: criado/mozo de cámara, crego de Fruíme/cóengo da catedral compostelá, galego/castelán. O presunto burlador resulta burlado, o presunto burlado convértese en burlador.

4. O TRANSFONDO DA SÁTIRA

O contexto que motiva o poema, os personaxes en discordia, así coma os antecedentes literarios, foron xa trazados por Pardo (2000: 199-203), que estuda este texto a partir dos dous testemuños do manuscrito compostelán que dá a coñecer (S1 e S2). Dende outra perspectiva, a dun Cernadas como periodista testemuña da súa época, Rivas Troitiño ofrece tamén claves desta querela, que considera “importante cuestión para la vida eclesiástica y las guerrillas personales de Santiago” (2006: 187-189). O tomo IV da edición madrileña de Ibarra das *Obras* de Fruíme recolle boa parte dos testemuños literarios da coñecida polémica e permite establecer con precisión os fitos que gradúan o conflito e que desembocan na diatriba que o cura de Fruíme dirixe a don Pedro de Fole, obxecto da glosa que nos ocupa.

En 1750 concédese á sé compostelá por bula papal o rezo da aparición do apóstolo na batalla de Clavijo, grazas á tenacidade do chantre Andrés de Gondar, que iniciara os trámites co Vaticano en 1719. Cernadas abre o debate literario en *La prosa del estudiante y la musa del platero*, onde encomia a Andrés de Gondar, chantre da Catedral, e censura ao cóengo lectoral Miguel de Montes e ao cóengo Rioboo Seixas⁶. A primeira parte de *La prosa* inclúe a “Relación de las fiestas con que se celebró en Santiago la concesión del rezo

6 Para a biografía de Rioboo Seixas e a súa relación de amizade co cura de Fruíme, véxase Pardo (2002: 219-223).

de la aparición del Santo Apóstol en la Batalla de Clavijo” (Cernadas 1778-1781: IV, 1-20); na descrición dos fastos e do aparato con que se desenvolveu a festa, considera a Gondar como verdadeiro artífice, e deixa ver os atrancos que opuxeron a esta xestión tanto o lectoral Miguel de Montes coma Rioboo Seixas, aos que menciona veladamente (Pardo 2000: 201). A segunda parte (pp. 20-27) contén un poema laudatorio en oitavas baixo o título “Expresión gratulatoria con que se da el parabién al Señor D. Andrés Gondar...”.

A polémica propiamente desenvólvese en “La tertulia en Santa Marta. Mosqueo de charlatanes” (pp. 28-91), que pecha *La prosa del estudiante*, por medio dun diálogo entre tres personaxes imaxinarios, o torneiro Andrés Tacón, o zapateiro Malvar e mais un falso clérigo con trazos goliárdicos, D. Jayme Ferrer, peregrino oriúndo de Valencia. Facendo boa a sentenza de Cernadas de que “cualquiera bolonio se mete a critico” (p. 28), xulgan en primeiro lugar a mencionada “obrilla poética” sobre as festas con que se solemnizou a concesión do rezo (i.e. a mencionada “Relación de las fiestas...”, de Fruíme). A opinión do valenciano é favorable e resalta a “soltura y naturalidad”, para opoñela ao “ropage fantástico y hojarasca con que muchos suelen vestir a las Musas de la moda” (p. 37). Axiña advirte Malvar que non é ese o criterio de “cierto caballero eclesiástico”, como se desprende do anaco de carta que atopou na catedral e que lle amosa a don Jayme; este recoñece axiña o nome da sinatura e lembra o xiúzo negativo que lle transmitiu un presbítero de Pisa dun papel que o mesmo autor “dió á luz el año de 47 intitulado *Analysis*”, deixando así en evidencia a súa identidade para os lectores da época. Obviamente, a obra aludida é *Analysis histórica-cronológica de la primitiva erección, progressos y diversas reedificaciones de la Santa Iglesia de Santiago*, composta polo Lic. Don Antonio Rioboo y Seyxas (Santiago, Imprenta de D. Andrés Frayz, 1747); e, por se non abundase, mencionan a súa xordeira, defecto físico polo que probablemente era coñecido no seu círculo compostelán: “... nunca le pueden hallar en sus cinco sentidos, y es menester hablarle con trompeta” (p. 38). Co culto valenciano como voz principal, proceden logo desbotando ordenadamente cada unha das censuras de Rioboo a *La prosa del estudiante*, de forma que as consideracións sobre poética e retórica coas autoridades traídas a colación constitúen, en realidade, unha verdadeira autopoética do cura de Fruíme. Adéntranse tamén na censura, sobre todo gramatical, que o lectoral fixo do Oficio redactado por Gondar, e conclúen cun enfervorizado don Jayme dirixindo toda unha serie de afrentas ao que denomina “señor Notante” e que identificamos co lectoral Montes. A polémica continúa aínda noutros papeis tamén recollidos no tomo IV: “Carta de D. Jayme á su amigo Tacon, y sirve para los que leyeren este papel de Prólogo” (p. 127-142), “Mogiganga de Mogigangas, Papelón de Papelones, Cuento de Cuentos, Mosquea del Mosqueo de Santa Marta, Relacion métrica verídica de Dimes y Diretes de D. Diego Zernadas de Castro y Ulloa, por la gracia de Dios y de la Santa Sé Arzobispal de Santiago, Cura propio de S. Martin de Fruime” (p. 142-160) e “Trinca Tridente: Tacón, Malvar y D. Jayme” (p. 160-267); mais para o noso propósito, coñecer o transfondo

inmediato da sátira contra don Pedro de Fole, interesan especialmente a “Carta del Señor Canónigo D. Pedro Fole al Cura de Fruime” (pp. 92-94) e a “Respuesta del Cura de Fruime á la Carta del Señor D. Pedro Fole” (pp. 94-127).

Sobre o poderoso cóengo Pedro de Fole ofrece datos Pardo (2002: 227-228) tirados do seu expediente de limpeza de sangue. Fillo de Dª Cathalina Fernandez e D. Domingo Fole de Navia, veciños de San Pedro de Romeán⁷, foi colexial de San Xerome, segundo consta no seu expediente académico (AHUSC, Fondo universitario. S. Xerome, col, S.H.292, P.3, Exp.1). A súa influencia procede da esfera eclesiástica e da mesma corte, ámbalas dúas por vía familiar: sendo irmán do cóengo ourensán Diego Fole de Navia e sobriño neto de Domingo Méndez de la Barrera, cóengo penitenciario da sé de Lugo, a súa medra na xerarquía da igrexa galega contaba con bos alicerces; en canto ao seu apoio na corte, Pardo apunta ao seu irmán José Fole de Navia, xentilhome de Felipe V. A este corresponde o expediente persoal que baixo ese nome podemos localizar no Arquivo Xeral de Palacio (AGP Personal, Caixa 369, Exp. 1-2), con documentos que van dende 1733 a 1768. Da súa lectura deducimos que tamén foi natural de Romeán, bispado de Lugo, e fillo de Domingo Fole de Navía, residente en Palacio, e que exerceu varios oficios na Casa do Rei, percorrendo un *cursus honorum* habitual, que o leva de “sota-ayuda de la furriera” a acadar finalmente o posto de axudante de cámara. Así, en 1733, data do documento máis antigo do expediente, suplica que lle concedan o soldo do seu antecesor, xa que leva seis anos no servizo sen soldo, mais aínda terá que agardar catro anos para obter a praza en propiedade co correspondente salario; no ano 36 segue a solicitar melloras e pretende a praza de “garzón de la chambre”; e será en 1768 cando se lle outorga o oficial “ayudante de cámara”. Segundo parece, esta medra foi propiciada por un feito anecdótico, pois menciónase a “fidelidade con que habían procedido don Joseph Fole y Gregoria Ruiz, su mujer, en la quantiosa y exacta entrega de las alhajas y preciosidades que estaban a su cargo pertenecientes a las testamentaría de la Reyna Madre... no habiendo documento por donde pedirles cosa alguna”.

No mesmo AGP atopamos tamén un Antonio Fole de Navia, de carreira eclesiástica, coetáneo do noso don Pedro de Fole. Trátase, en concreto, dunha súplica onde se solicita para el o cargo de “Predicador de V.M. de la provincia de Castilla del Orden de San Basilio el Magno”. Intitulan a don Antonio como “lector de theología, theólogo y examinador de la nunciatura, y al presente secretario provincial de la expresada provincia”. Sen embargo, non podemos establecer con precisión a vinculación familiar con don Pedro.

Volvendo á carta mencionada, o cóengo Fole sae en defensa do lectoral Montes e de Antonio Rioboo, atacados polo crego de Fruíme; a misiva, de ton ameazante, acusa a Cernadas de querer gañar o favor do chantre Andrés de Gondar coa Poesía, en particular co papel titulado *Prosa del Estudiante*, y *Poesía de un Platero*, que declara explicitamente estar

7 Romeán é parroquia do actual concello de Lugo, situada no NE, no límite con Castroverde e O Corgo. Está baixo a advocación de San Pedro.

dirixido contra o señor lectoral e o señor D. Antonio Rioboo, e que nun primeiro momento o moveu a delatalo ao Santo Oficio. Repréndeo polo tratamento de *ignorante*, *bolonio* “y otros desatinos”, con que o de Fruíme se dirixe ao lectoral, e defende o dictame que este redacta sobre o Rezo, obra de Gondar; remata esixíndolle ao noso crego, indigno de “copetear con la notoria erudición del señor Lectoral y con la concertada Poesía y literatura del Señor Rioboo”, que pida publicamente perdón. Cernadas, na súa ampla resposta, xustifica en primeiro lugar o expurgo que fixo da carta orixinal de Fole para dala a imprenta, poñendo en poder do seu amigo Francisco Piñeiro unha copia integral para os lectores que desexen consultala. Con naturalidade, recoñece a acusación de Fole de poñer a súa musa ao servizo dos seus intereses, en concreto, franquear as portas dos señores eclesiásticos coa finalidade de mellorar o culto da Virxe Dolorosa da súa parroquia de Fruíme; expón o seu plan para fomentar o culto; rexeita punto a punto as obxeccións de Fole, facendo mención de todos os papeis que alimentaron a polémica, e remata cunha posdata na que pon de manifesto a inoportunidade da intervención de Fole.

5. EDICIÓN DO TEXTO

JS

Como anduvese estos días pola Vila una copra dàs que se fan â l² proba da Musa, savendo ô Mozo de Camara de Fol, què ô l³ Criado do Crego tiña seu ramo de vena, quixo ver, como puxaba l⁴ polo entendemento, e pidíulle què llà glosasse. Ô Probe polo seu l⁵ punto, consintíu nesso, ê, como hê gallego Maziso, vendo, què â l⁶ redondilla, aunque era Castellana, tiña ô mesmo orden, sintido, l⁷ ê consonancia, nà sua lingua, trasladaria[a] nela, porquè topoù l⁸ assi mais churume.

Eyla Va

10 Adàn non pudo pecàr.
Christo non resucitoù,
Sⁿ Juan non ô Baptizoù,
Ningun se pode salvàr.

00	Dios â Adàn co seu poder	15	puxo aquela privacion
15	dun â Mazàn, por que non		Què enfrascado na malicia
	se desmandasse en comèr,	35	se veu cheo de inmundicia
	Què fixo Adàn? quixo enchèr		assi què ô seu Fol veu cheo:
	ô fol, ê â Mazàn probàr;		Fillos, e, Fillas arreo
	assi pecoù, que â no andàr		desta maneira ciscòu,
20	(aunque con Eva foy Mol)		solo muy limpa quedou
	no conto ô Demo do Fol,	40	â Nay daquel capitan
	Adàn non pudo pecàr.		que outro, como el nò Jordàn
	Desde âli no Fol do envigo		S ⁿ Juan non ô baptizoù.
	Xunto â caca nos criamos,		Fixo penitencias rexas
25	sendo da culpa que erdamos,		Adàn de foles vestido,
	ô Fol ô primeiro castigo:	45	Que os foles, fora ô curtido,
	Desto(s) poño por testigo		ô mesmo sòn que pellexas;

30	a quen nos comadreðu, aquel Fol nos apestoù, e si algen mo nega âfee: tamén pode decir que Christo non resucitoù. Alí Adàn quedoù tàn feo	50	pôr Silicio sé ô cotexas ô fol se pode tomàr, e non savendoô levàr, quando enfádan â pacencia, os foles en penitencia ninguen se pode salbàr.
----	--	----	--

5.1 CRITERIOS DE EDICIÓN E XUSTIFICACIÓN DA LECTURA

O texto non está escrito pola man de Diego Cernadas, senón pola doutra persoa experta, con hábito de escritura e boa caligrafía⁸. Algunhas das emendas e correccións débense a que se trata dunha copia e por veces delatan o copista, pois suxiren que non ten moita familiaridade coas características formais do galego; así, en *pola vila* (l.1) escribe inicialmente <pora>, forma inesperable nun galego, que corrixe por riba, e logo aínda superpón de forma aclaratoria <la>.

Detémonos, por iso, brevemente nas outras emendas percibidas. En *ô criado* (l.2-3) superpón un goso <o> no artigo e no final do substantivo, ocultando os grafemas iniciais; é posible que inicialmente escribise “a criada”, posto que outros poemas semellantes están en boca da *ama* do crego ou da *criada* de Fole. Coloca o trazo dun <í> sobre o <e> da terminación en dúas formas de P3 do Ind. Pto. da CIII, co resultado *pidíu* (l.4) e *consintíu* (l.5), sobre os que volveremos máis adiante. Practica dúas correccións sobre o que cremos que quere ser a palabra *macizo*, a primeira cun <a> que se superpón a outros grafemas e a segunda con <s> longo, como non querendo deixar lugar a dúbidas, co resultado *maziso* (¿entende quen copia o significado de “hè gallego maziso”?). Cancela cun gran <u> final o derradeiro grafema de *veu* (l.36), parece que ocultando unha confusión.

A existencia doutras versións moi semellantes editadas de forma moi axustada aos orixinais respectivos, determináronnos a facer unha lectura cos mesmos criterios gráficos para facilitar o cotexo; así, mantemos marcas gráficas en forma de acentos que pertencen aos hábitos do escribente e non teñen ningún valor representativo (do tipo <topoù>, l.7; <quèllà> l.4). Só intervimos na unión e separación de palabras, que representamos consonte a práctica moderna, nos seguintes casos: *pidíulle què llà glosasse* <pidíulle quèllà glosasse> (l.4), *porquè topoù* <por què topoù> (l.7), *a quen nos comadreðu* <aquen nos comadreðu> (l.28), *non savendoô levàr* <non savendo ô levàr> (l.50)⁹; en cambio, mantemos separado <por que> en *por que non se desmandasse en comèr* (l.16), por entendermos que se trata da prep. *por* ‘para’. Como vén sendo convencional, empregamos [] para as resti-

8 Como xa se dixo, cremos que está por determinar sobre bases seguras que textos son realmente autógrafos. En todo caso, a letra deste é moi diferente das que se observan nos manuscritos do crego de Frúfime.

9 Optamos por representar a énclice a *sabendo*, sen dar lugar a outras interpretacións que non podemos sustentar con datos. En construcións xerundiais negativas, o clítico podería situarse tras *non*, consonte a práctica maioritaria na lingua antiga (*non o sabendo*), ou tras o xerundio, consonte unha práctica que se foi consolidando co paso dos séculos, con testemuños xa medievais (*non sabéndoo*). Doutra parte, o complexo verbal *saber* + inf. permite situar ese OD en calquera das posicións indicadas a carón de *saber* ou, secundariamente, enclítico a *levar* (*non sabendo levalo*); por tanto, a única posición sen apoio na descrición, feita a partir de corpus, é a próclise a *levar* (**non sabendo o levar*) (Álvarez 1997: 11-12, 16-19).

tucións e () para as supresións de grafemas a máis, que só tivemos que empregar en dúas ocasións: *trasladaria[a]* (l.7), onde a redución fonética ou gráfica deixaría o verbo sen o necesario OD, e *desto(s)* (l.28), pois o único pronome aceptable é o autónomo (sempre m. sg.), como figura nas outras copias do poema. Advertimos tamén que en final de liña usa adoito unha marca semellante a certas formas do <s>, unida ou non ao derradeiro trazo, que non debe ser confundida cun grafema e que non foi tida en conta na edición.

5.2 COTEXO ENTRE VARIANTES

Canto ao texto do poema, é basicamente o mesmo nas tres versións, mais con algunhas variantes entre elas. Dado que algunhas poden ser significativas e todas poden botar luz sobre a transmisión textual, axudando ao establecemento do texto desta composición, pasamos revista ás que non son opcións gráficas pouco relevantes (puntuación, acentos, maiúsculas, v/b...). Presentamos o cotexo partindo do texto que os anteriores editores aceptan como escrito pola man de Cernadas (inclúese unha táboa con todas as variantes).

Entre as variantes gráficas gráficas, destacamos: *batizou* (S1), sen representar o grupo culto (*baptizou*, S2 e M, l.12) nin a vocalización de <p> implosivo (cf. port. *batizar*); *resucitou* e *curtido* (S1 e M), sen admitir a pronuncia vulgarizante representada en *resocitou* e *cortido* (S2) (l.11 e 46); grafía independente dos dous elementos da amálgama formada polo adv. *non* e o pronome acusativo (*non o*, S1 e M, l.12), como fai adoito o noso crego, aínda que a lectura sería obviamente a representada por *no no* (S2); diferenzas no uso dos grafemas <x, j> (§ 3.4.1), nos nomes propios *Xuan* (S1, S2) / *Juan* (M, l.12 e l.43) e *Xordán* (S1, S2) / *Jordán* (M, l.42) e mais en *junto* (S1 e M, l.25) / *xunto* (S2); diferenzas na representación de /ɲ/ (§3.4.1), <de unha> (S1), <duna> (S2) e <dun â> (M, que na introdución mostra tamén <una copra>); *cilicio* (S1, S2) aparece grafado con seseo, *Silicio*, en M (§ 3.4.1); finalmente, *pelexas* (S1, S2) fronte a un estraño *pellexas* (M, l.47). Poden sumarse as diferentes solucións gráficas dadas ás formas contractas, con maior tendencia a representar por separado os elementos que se integran (S1, e en menor medida S2) e con representación continua da amálgama en M: *de unha* (S1) / *duna* (S2), *dun â* (M, l.16); *de esto* (S1) / *deesto* (S2) / *desto* (M, l.28); *desta* (S1 e M, l.39) / *deesta* (S2); *de aquel* (S1, S2) / *daquel* (M, l.41); *cò o* (S1), *coo* (S2) / *co* (M, l.14); *n'o, m'o* (S1) / *no, mo* (S2 e M, l.22, 31).

Outras variantes son morfolóxicas, porque se escolle entre distintas formas do paradigma ou entre variantes formais. Así, no derradeiro verso da copla, fronte á forma *nin-guen* (S1 e S2), a man de M opta por *ningun* (l.13), co mesmo valor absoluto de persoa, pero en cambio, cando se retoma este fragmento no derradeiro verso da glosa, é S2 o que se desvía, con *nadie* no canto de *ninguen* (S1 e M, l.53)¹⁰. Polo mesmo, fronte a *alguen* (S1) e *algen* (M, l.31), en S2 óptase por *algun* con valor absoluto ('algunha persoa'). En S1 úsase *privazon* (S1), coa terminación *-zon* preferida por Cernadas (*ausuluzon*, *adula-*

¹⁰ No corpus galego de Cernadas non rexistramos outros exemplos de *nadie*, *nadia* ou *ningún* con este valor, só noutra ocasión *nayde* (c. 1773).

zons, *devozon*) fronte á variante *-ción* que se impuxo no galego popular e que se adopta nas dúas outras versións (*pribacion*, S2; *privacion*, M [l.15]). En S1 e S2 resolve os seus problemas métricos sometendo *primeiro* a unha apócope ou elisión imposible ante consoante, <primeir>; en M, en cambio, imponse o sentimento lingüístico e aparece o sintagma íntegro, coa única forma aceptable en galego, sen importar que o verso pase a ter nove sílabas: “ô fol ô primeiro castigo” (l.27).

Hai aínda outras variantes, por escolla entre distintas solucións lingüísticas. Fronte a *desde* (S1 e M, l.24), usada tamén no resto do corpus, escóllese a forma sinonímica *dende* (S2); a xenuinamente galega *limpa* (S1 e M, l.40) distínguese de *limpia* (S2), común co castelán; en *què â outro* (S2) fronte a *que outro* (S1 e M), na pasaxe “que outro, como el nõ Jordàn / S^o Juan non ô baptizòu” (l.42), vemos a prep. *a* marcando o OD anticipado, ao que se refire en anáfora o clítico que acompaña o verbo; e en *coma el* (S1), o uso do nexo comparativo *coma* ante pronome tónico, consonte o uso máis extendido, fronte a *como* (S2 e M), “como el nõ Jordàn” (l.42).

Finalmente, hai un par de diferenzas textuais: en S1 lemos *Asi... andou* fronte a *Alí... quedou* (S2 e M, l.34), ambos os sintagmas con sentido aceptable no contexto; en S2 Adán vístese de *peles* e nas outras dúas versións de *foles* (S1, M): “Adàn de foles vestido” (l.45).

M	S1	S2	nº liña
Juan	Xuan	Xuan	12
ningun	ninguen	ninguen	13
co	cò o	coo	14
desde	dende	dende	24
primeiro	primeir	primeir	27
desto	de esto	deesto	28
daquel	de aquel	de aquel	41
Jordàn	Xordan	Xordan	42
pellexas	pelexas	pelexas	47
silicio	cilicio	cilicio	48
resucitòu	resucitòu	resucitou	11
non ô	non o	no no	12
xunto	xunto	xunto	25
algen	alguen	algun	31
desta	desta	deesta	39
limpa	limpa	limpia	40
que outro	que outro	què â outro	42
foles	foles	peles	45
curtido	curtido	cortido	46
ninguen	ninguen	nadie	53
baptizou	batizòu	baptizou	12
privacion	privazon	pribacion	15
dun â	de unha	duna	16
un â	unha	una	16
no	n’o	no	22
mo	m’o	mo	31
ali	así	ali	34
quedou	andou	quedou	34
como el	coma el	como el	42

Táboa nº 1. Síntese das diferenzas analizadas

A análise dos trazos diferenciais nin permiten establecer unha filiación entre os tres manuscritos nin falar de maior similitude entre unha copia e outra, pois os 29 riscos estudados reparten as singularidades en tres grupos practicamente idénticos, como se pode comprobar na táboa nº 1, onde os trazos singulares de cada unha, fronte ás outras dúas copias, están marcados cunha trama de fondo.

5.3 BREVE COMENTARIO LINGÜÍSTICO

A decadencia do idioma galego desde comezos do séc. XVI ata as primeiras décadas do séc. XIX —isto é, durante toda a Idade Moderna, o que na historia da lingua e literatura galegas se denomina significativamente “Séculos Escuros”— tivo efectos que cómpre ter presentes como marco en que encadrar o breve comentario que segue sobre a lingua do texto editado. Durante trescentos anos de silencio literario e de ausencia dos rexistros cultos, a produción en lingua galega é moi escasa e descontinua; por iso, nese apagamento total, calquera testemuño de cultivo e escrita en galego, sexa cal sexa a súa natureza, é unha candeia que racha a escuridade. Co esmorecemento da escrita regular en galego prodúcese, como se ten sinalado tantas veces, unha solución de continuidade na tradición gráfica, de maneira que en certo modo cada novo autor que se pon á tarefa de representala por escrito debe reinventar o código; pero, ao mesmo tempo, obsérvase un fío condutor e unha progresiva instalación de novas graffías, que emerxen e se van xeneralizando, pasando duns a outros, unidos por unha rede ou corrente invisible. A procura de solucións gráficas axeitadas está urxida, ademais, polo feito de que, liquidada a etapa medieval, neste treito temporal se vai conformando o galego moderno.

O texto que nos ocupa, coma os outros do crego de Fruíme, ten o valor de pespuntar esa feble tradición gráfica, no terceiro cuartel do séc. XVIII, pois a obra en galego pode datarse entre 1752 e 1777. É estritamente contemporáneo de Fr. Martín Sarmiento (1695-1772) e, de forma parcial, doutros ilustres amadores e cultivadores do galego, entre os que están José Cornide Saavedra (1734-1803), Juan Sobreira Salgado (1745-1805) e Francisca Isla (1734-1808), irmá e divulgadora do P. Isla, coa que o de Fruíme mantivo unha estreita relación de amizade, intercambio literario incluído. En Santiago —e no contexto en que se move, entre a Universidade, a igrexa compostelá e os círculos cultivados da cidade—, Cernadas puido ter noticia das décimas de Martín Torrado, dos poemas escritos para as exequias de dona Margarita de Austria, das *Festas Minervais* e doutros testemuños de antecesores no uso literario da lingua galega.

No breve comentario lingüístico que segue non nos guía o propósito de facermos unha descrición grafemática, gramatical e léxica pormenorizada, senón o de salientarmos unicamente os aspectos que nos parecen relevantes, ben desde o punto de vista da historia do galego ben para unha mellor comprensión do texto.

5.3.1 Algunhas características gráficas

Cernadas usa maioritariamente o grafema <x> (89% das ocorrencias, variantes textuais incluídas), sen unha pauta clara que guíe o uso dos grafema <j, g>. De feito, na historia da escrita en lingua galega, destaca por ser o primeiro en xeneralizar o uso de <x>, a custo dos grafemas <j, g>, para a representación de /ʃ/, sen consideracións etimográficas (para a historia destes grafemas, nos séc. XVI-XVIII, véxase Monteagudo 2005). A análise dos 16 exemplos con <j> e o único con <g> do seu corpus galego suscita algúns comentarios, que exporemos brevemente, porque gardan relación coa presenza minoritaria de <j> no texto que editamos.

- ✓ Parte das ocorrencias de <j> son nomes propios: ademais dos xa citados (*Juan e Jordán*, presentes só en M), *Jacinta* (1756) e o pl. *Josés* (p.1761), poderían ser os nomes casteláns correspondentes, que sen dúbida serían usuais na relación habitual cos seus destinatarios; *Jusepe* (c.1755), coa variante *Chisepe*, obriga a ter dúbidas sobre o son representado.
- ✓ O subst. *Jan-pan* é adaptación do estranxeirismo *jampán* (c.1773)¹¹.
- ✓ O resto das ocorrencias de <j, g> están moi limitadas no corpus (ciclo Fole) e nas datas (c.1752-55, segundo Pardo 2002: 229), e sobre todo ao manuscrito coruñés: *juroche*, *queijes* e *juicio* en “Ó pandeiro de fol”, que abre o manuscrito, *jeito* e *ajiña* en “As panadeiras da Porta Faxeira” (o ms. compostelán presenta nos mesmos casos <x>), *jà* en “Ó Baruto da Criada de Fol” (Pardo 2002: 187-194). No mesmo conxunto está a única ocorrencia de <g>, na palabra *singèlos* (en “As panadeiras”, nos dous manuscritos).
- ✓ Resta só outro rexistro do adv. *ja*, no poema “Ja que sodes tres Josès” (posterior a 1761, segundo García: 240), que se opón a 21 ocorrencias de {xa, xà, xá}.
- ✓ E, naturalmente, a forma *junto* (S1, M [l.25]) / *xunto* (S2) do texto que nos convoca, tamén do ciclo de Fole, mais fóra do manuscrito coruñés.

Tamén é sistemático na representación da nasal velar /ŋ/ como <nh>. No seu corpus contamos 33 rexistros de *unha*, aos que se suman 2 de *ningunha* e 1 de *algunha*; a eles só se opoñen os rexistros que comentamos (S2: <duna>, M: <una, dun â>) e mais outro, non seguro, nunha pasaxe do “Diálogo entre a lavandeira e o peregrino” (sd)¹². É este o caso dunha solución orixinal para representar unha consoante inexistente nas outras

11 O *jampán* era unha especie de cadeira de man usada na India, mais tamén o home que tiraba da que ten rodas; no texto parece denominar un servente para todo.

12 Non é seguro que se trate dun rexistro válido da representación gráfica da nasal velar: “tómele cariño á Virxen, / porque una vez que lo teña, / eu lle dou a miña palabra, / que no ha de perder có ela”. A primeira vista, podería tomarse como un exemplo de hibridación (*le, lo, una...*), pero non é ese o teor do parlamento e o uso dunha variedade castrapizante nese contexto sería contradictorio coa mensaxe que se quere transmitir. Podería tratarse das variantes *le, lo* do pronome (‘lle, llo’), e daquela o texto non tería interferencias salientables (no é alomorfo de *non* ante verbo comezado por vogal); o caso é que non temos outros testemuños desas variantes sen palatal na obra do crego de Fruíme. Se son erros gráficos, castelanizantes, *una* podería ser do mesmo tipo.

linguas hispánicas: xorde xa na época medieval (p. ex., en Bernal de Bonaval, o primeiro autor do cancionero de xograis galegos, “E, poys eu oer | por mha senhor mort ‘ a prender, | Deus, meu Senhor, se lhi prouguer, | mh -a leix ‘ ant ‘ *unha* vez veer.”), parece esmorecer no séc. XVI, ensáíase de novo con outras opcións no séc. XVII e comeza a xeneralizarse no séc. XVIII, con Cernadas como un dos protagonistas (para máis datos de <nh> neste período, véxase Mariño 1995: 44-49).

Pódese afirmar que en Cernadas hai unha vontade consciente de non representar o seseo, que sen dúbida estaría moi presente no galego compostelán na altura e sería, coma o é aínda hoxe, xeral entre os fregueses de Fruíme. Unha persoa instruída en castelán, coma el, non tiña grandes problemas en establecer correspondencias con esta lingua e grafar ora <c, z> ora <s>, en calquera posición silábica, e ese é o criterio que o guía (*privacion, pacencia, mazàn, voz, diz que...*); dese xeito, queda oculto aos nosos ollos cal era a pronuncia habitual ou procurada do autor. Esta constancia só se rompe, en pureza, en dúas palabras do noso texto, non sabemos se a causa do orixinal autógrafo ou, máis probablemente, por intervención do autor do apógrafo: *maziso* por ‘macizo’ (1.5) e *Silicio* (1.48, nas outras versións <cilicio>). Con todo, no corpus lírico galego hai outros exemplos que merecen ser comentados. O de Fruíme canta a patria do bispo de Córbova, don Francisco Garrido de la Vega, natural de Verducido, usando unha copla popular con evidentes mostras de seseo¹³ (“Berdusido, Berdusido, / con todos teus arredores, / non te chames Berdusido, / chamate xardin de froes”, c.1772-1776); en *tirixol* (c.1752-55) grafa unha consoante prepalatal /ʃ/, que comprobamos aínda nos días de hoxe en terras de Compostela¹ e só se explica con base nun /s/ (predorsal ou, preferiblemente, apical), que pode ser antigo —isto é, anterior á evolución cara á interdental— ou contemporáneo, o que evidenciaría a presenza do seseo.

5.3.2 Algunhas particularidades léxicas

Interpretemos <hè gallego Maziso>·(1.5) como “é galego macizo”, dándolle ao adxectivo o significado de ‘firme; sólido e ben formado’ (Rodríguez 1958; *DdD*: sv), de onde deriva tamén ‘sen fisuras, substancial, profundamente arraigado, empedernido, inflexible’ (cf. Houaiss: s.v / RAE 1734: sv).

13 Non é posible saber se a copla orixinal se refería ao San Martiño de Verducido do concello de Pontevedra (onde o seseo estaría próximo á área seseante, tal e como a coñecemos hoxe, e se callar formaba parte dela) ou ao San Martiño de Verducido da Lama (arciprestado de Oitavén, diocese de Tui), verdadeira patria do bispo de Córbova. Pero o que si é certo é que Cernadas dá por boa a grafía con <s> para se referir á patria do seu homenaxeado, e iso lémbra-nos as palabras de Sobreira cando indica que na conxunción da diocese de Ourense coa de Tui, no partido de Ribadavia (por tanto, do outro lado da serra do Suído, e non hai que esquecer que el é de Beade e debe saber de que fala), falan “sesendo como los santiagueses” (Sobreira 1794: 223). A mesma localidade aparece con idéntica grafía no *Diccionario geográfico* de Miñano (1826: 88) e no dicionario de Porto (1900, *DD*: s.v), se ben o catálogo da Ensenada, Madoz e outros nomenclatores dan sempre con <c>. Noutro lugar, Fruíme usa *Sespón* por *Cespón* (parroquia de Boiro, OC: VIII 403).

14 *Trixó* en (C39: Ortoño-Ames, ALGa: V 121), *tirixol* en Compostela (García 1985, apud *DdD*: sv TIRIZÓ).

Churume, na pasaxe “por què topoù assi mais churume” (1.8) debe interpretarse como ‘substancia’. *Chorume* {chorume, churume, chorumen} rexístrase en galego con varios significados relacionados, non todos ben acaídos a esta pasaxe: dunha banda, están os negativos, relacionados co residuo líquido que produce a descomposición de materia orgánica, acompañado sempre de mal cheiro; doutra, os positivos, relacionados co zume da carne, co caldo substancioso ou o mollo succulento dunha comida, mesmo con certos xaropes, sempre líquidos apetitosos e de arrecendo agradable¹⁵.

Malicia non debe ser entendido cos significados máis habituais na lingua moderna, na área da picardía e a astucia¹⁶, senón co primeiro de ‘maldade, malignidade, aptitude ou inclinación para facer o mal’: “Alí Adàn quedoú tã feo / Què enfrascado na malicia / se veu cheo de inmundicia / assi què ô seu Fol veu cheo” (1.35).

É escuro o significado de *comadrear*. Está en relación evidente con *comadre*, que ten varios significados relacionados entre si: o máis común refírese á relación vitalicia establecida entre a madriña do bautismo e o padriño e mais os pais do afillado, ou entre a nai da criatura e ambos os dous padriños; tamén pode denominar a veciña de moita confianza con quen outra muller ten máis trato e, con trazos máis negativos, unha muller moi afeccionada á murmuración, que leva e trae contos, e incluso fai de alcaiota (*DdD*: sv); e, por último, a muller que asiste á que está de parto, hoxe asumido polo derivado *comadroa*. No contexto non acae ben a acepción recollida polos nosos lexicógrafos, relacionada coa rexouba (“Comadrear, chismear, murmurar; andar las mujeres de un sitio en otro para saber y contar de vidas ajenas”, Rodríguez 1958, *DdD*: sv); cremos que Cernadas testemuña unha acepción e construción de *comadrear*, verbo transitivo, relacionada coa actividade da parteira, ‘asistir ao parto e traer ao mundo unha criatura’: “a quen nos comadreu” (1.29).

Ao longo de toda a composición, o crego de Fruíme xoga coa polisemia de {fol, fole}, forma que, referida ou non ao apelido do seu opoñente, un asunto que intencionadamente case nunca queda claro, emprega en once ocasións: “ô Mozo de Camara de Fol” (1.2), “quixo enchêr ô fol” (1.19), “que â no andâr... no conto ô Demo do Fol” (1.22), “âli no Fol do envigo” (1.24), “sendo da culpa que erdamos, ô Fol ô primeiro castigo” (1.27), “aquele Fol nos apestoú” (1.30), “assi què ô seu Fol veu cheo” (1.37), “Adàn de foles vestido” (1.45), “Que os foles, fora ô curtido, ô mesmo sòn que pellexas” (1.46), “pôr Silicio

15 Juan M. Pintos (c.1858), o primeiro lexicógrafo que recolle a voz, defínea como ‘perfume, aderezo, sustancia’ (VG-C: sv CHURUME/CHEIRUME). Dá a impresión de que se deixa levar pola similitude formal entre *churume* e *cheirume*, que o inducen tanto a presentalas como variantes no lema coma a incluír ‘perfume’ na definición; baixo a entrada independente *cheirume* define só ‘olor, perfume’. Sen esa relación forzada, poderíase establecer *churume* ‘aderezo, substancia’ (agradable, tamén no arrecendo) / *cheirume* ‘olor, perfume’.

16 Así se define no DRAG (1997): “Actitude da persoa que encobre as súas verdadeiras intencións ós demais, prexudicándoos por iso, e que, ó mesmo tempo, desconfía e dubida da honradez dos outros, vendo mala intención no que fan ou no que din. *Ese neno tenche moita malicia*. SIN. PICARDÍA. *A última pregunta do exame estaba posta con malicia*. *Doéronme moito as súas críticas porque as fixo con malicia*”.

sé ô cotexas, ô *fol* se pode tomàr” (l.49), “e non savendo ô levàr... os *foles* en penitencia (l.50). Pareceunos oportuno, por tanto, unha viaxe polo amplo abano de acepcións de *fol~fole*, como base para comprender os significados denotativos e connotativos postos en xogo polo autor da sátira.

Como substantivo, o *fol* é un saco que se fai aproveitando o peleso dunha cabra ou ovella e serve para transportar gran, fariña e cousas semellantes, e de aí calquera saco de coiro (de onde *fol de fusos* ‘persoa contrafeita’); o *fol* é o saco amniótico, formado por unha fina membrana, que envolve o feto; o *fol* é, humoristicamente, o estómago ou o bandullo, e por derivación unha persoa obesa e/ou sen control coa comida; un *fol* é tamén unha persoa moi grosa e baixa de estatura, sen relacionalo coa inxesta; o *fol* é o depósito de aire da gaita, que antes se facía de pel, e por extensión calquera peleso inchado; o *fol* é o ‘barquín’, instrumento feito con madeira e coiro, que alternativamente colle e bota aire para avivar o lume; os *foles* son os pulmóns, que inspiran e expiran o aire no noso interior (lémbrese a expresión *botar os foles*), e tamén as fazulas inchadas como para bufar; *fol* é, segundo Elixio Rivas, “término con que se reconviene al niño, con el sentido de estorbo, pejiquera”; para rematala, o primeiro dicionario da RAG (1813-28) atribúelle o significado de ‘bode, macho cabrío’ (cf. *DdD*: sv). Como se ve, os trazos que dominan son saco, de coiro, cheo, inchado, non estilizado¹⁷.

Como adxectivo, os significados non son nunca positivos. En tempos, *fol* significaba ‘tolo, louco’, mais non sabemos ata que punto ese significado pervivía, aínda que fose pasivamente, na altura da sátira. Pero, ademais, *fol* significa ‘fofo, sen vigor’, indica que algo está brando sen ser ese o seu estado natural ou preferible; aplicado á froita, mostra que a carne non é consistente, que non vale para comer, incluso que está podre; *fol* está o marisco (crustáceos) cando non está en comida, porque non ten nada dentro (“estas nécoras saíron foles”), do mesmo xeito que na Galicia interior están *foles* os ourizos ou as castañas que non desenvolveron o froito. En fin, *fol* é o baleiro, sen vigor, sen proveito.

5.3.3 Outros trazos lingüísticos relevantes

O texto presenta algúns trazos de importancia para os estudiosos da historia da lingua galega e da variación lingüística. Chamamos de maneira sucinta a atención sobre os que, ao noso xuízo, son máis interesantes.

Pidíulle (l.4) e *consintíu* (l.5) presentan vogal temática /i/ na P3 do Ind. Pto. como consecuencia da emenda practicada (§ 3.1). O dato ten interese porque evidencia unha escolla e unha rectificación, entre dúas variantes que existen na lingua falada: a maior parte de Galicia distingue as formas de CII *colleu*, con /e/, das de CIII *partiu*, con /i/; nunha banda

17 Hai aínda outras acepcións que non parece interveñan na polisemia da glosa, nin por denotación nin por connotación; é probable mesmo que fosen descoñecidas por Cernadas e o seu público inmediato: en lugares de Ourense, o *fol* é a vaíña das leguminosas, que tamén semella chea de aire; na costa, o *fole* é a parte interior da rede onde enmalla o peixe; tamén no mundo mariñeiro, en lugares das Rías Baixas, *fol* pode ser a bolsa de ovos dalgúns peixes grandes e *foles* os cangrexos femias (cf. *DdD*: sv FOL, FOLE, FOLES).

que vai das Rías Baixas á costa norte, entre o golfo Ártabro e a ría de Foz, iguálanse ambas en /e/, *colleu* e *parteu*; na práctica totalidade do territorio restante, no noroeste, iguálanse en /i/, *colliu* e *partiu*. Santiago de Compostela atópase, hoxe, nunha estreita banda entre dispersión entre as áreas de *colliu=partiu* e de *colleu=parteu*, onde cabe tamén a solución mixta *colleu/partiu* (ALGa: I 55, 145). A emenda practicada sobre *pideu* e *consinteu* deixa un rastro na vogal radical, que non se corrixe; o resultado é unha forma híbrida, pois a /iu/ debería corresponder unha vogal radical /e/, *pediu* e *consentiu*, salvo forte harmonización. En todo caso, Cernadas mostra ser da área de *colleu=parteu*, pois na glosa usa *veu*, de *ver* e de *vir*¹⁸, sen variación entre as tres copias (“se veu cheo de inmundicia / assi què ô seu Fol veu cheo”, l. 36-37), e amplamente testemuñadas no resto do corpus; consecuentemente, tamén usa /e/ en verbos regulares de CII (como *estreveu*, *volvéu*, *nacéu*) e de CIII (*pareu*, *pideu*, *subeu*). Así pois a emenda practicada non parece ser da súa autoría.

No terceiro verso da copla, “Sⁿ Juan non ô Baptizou”, representa con <non ô> a amálgama [], bisilábica, como esixe o metro e seguindo a súa práctica habitual noutros lugares do corpus. O adverbio *non*, en cambio, mostra variación alomórfica no texto: *non* é constante ante consoante (*non púdo*, *non resucitòu*, *non se desmandasse...*) e *no* ocorre no único rexistro ante vogal, “que â no andàr (...) no conto ô Demo do Fol” (l.20). O coñecemento do fenómeno a través doutras fontes permítenos describilo como unha distribución complementaria desigual: ante consoante sempre *non*, ante vogal alternan {*non*, *no*, *n'*}. Así se manifesta tamén en Cernadas, que en contexto antevocálico fai as seguintes opcións: grafa con frecuencia <no, nò>, como se ve nas tres versións do noso texto (*no habendo*, *no andar*, *no andemos*, *nò estan*, *no ha de perder*, *no ai gato en Fol*, *no hay*, *no è*, *no he cega*); a outra opción reducida só aparece en dúas ocasións, en *n'acetou* e en *n'estan*, esta no manuscrito compostelán de “As panadeiras” (no coruñés <nò>); en ocasións, grafa <non>, pero debe pronunciarse [no], pois doutro xeito o verso é hipermétrico (“non imagines, que se engaita”, “eso en verdá non ha de ser”); finalmente, noutros contextos usa a forma plena (*non he ben*, *non hé*, *non è* [2v], *non és*, *non hay* [3v], *non hai*). Nun mesmo texto poden concorrer distintas variantes, o que mostra que realmente forman unha variable; así, no manuscrito compostelán de “As panadeiras” (c. 1752-55), temos {*n'*, *non*}, no coruñés {*no*, *non*}.

Cernadas emprega *orden*, como substantivo masculino e acabado en -n (“ô mismo orden”, l.6), dous trazos que se teñen por castelanismo. Considérase que a forma xenualmente galega é *orde* (coma *home*, *nome*, etc.), mais na lingua medieval son máis abundantes as formas grafadas con nasal na sílaba final, polo que non parece que haxa razóns de peso para desbotala (fonte TMILG); en cambio, no mesmo corpus medieval non atopamos rexistros concluíntes que permitan afirmar que co significado de ‘colocación ou disposición metódica’ podía ter xénero masculino, só un caso excepcional de *o hordem*

18 O verbo *ver* é irregular e ten unha P3 coma se fose da CIII, *viu*. Está sometido á mesma variación dialectal ca *partiu* (cf. ALGa: I 402).

‘mandato’ (Postmarcos 1457, apud DDGM: sv ORDEN). Se o xénero masculino é efectivamente un castelanismo, Cernadas está contribuíndo a datalo; en textos de comezos do século XIX obsérvase xa un notable grao de instalación (p. ex., “non había aquel orden” [1810], “despoñedor do millor orden púbrico” [1812], fonte TILG).

A peza composta polo criado do crego introdúcese cun “eyla vày”, que merece dobremente ser comentado. Dunha banda, pola presenza do adverbio presentativo *eis*, documentado desde o século XIII pero tan raro en galego contemporáneo que mesmo ten levantado dúbidas sobre a pertinencia do seu uso no galego moderno (cf. Lorenzo 1977: sv). O emprego e o contexto mostran que na altura era forma coloquial no ámbito en que se move o crego de Fruíme, percepción avalada por varias ocorrencias no escaso volume de textos do século precedente (p. ex.: “eis aquí”, “eis uns a cabalo doutros” [1671, *Entre-més famosos*], vid. TILG). Doutra banda, pola presenza da forma amalgamada do pronome, e isto por dúas razóns: por se tratar do alomorfo *la* e pola función que cumpre. O alomorfo é o esperable tras /s/ (coma en *ti cóllela*) e aparece tamén en contraccións moi antigas sen ese condicionante (nomeadamente co antigo adverbio *u, ¿ula?* ‘¿onde está ela?’); non é o lugar de nos estendermos en consideracións etimolóxicas nin diacrónicas, pero a importancia de testemuño de Cernadas aumenta se consideramos que o seguinte exemplo no corpus é de Rosalía de Castro, que un século máis tarde e na mesma bisbarra, usa o adverbio *ei* (sen -s final) seguido do alomorfo /o, a/ (“Ei a ambición da muller”, “Ei o qu’eu deseio” [1880], fonte TILG)¹⁹. Canto á función, a secuencia está en relación cunha estrutura moi particular de verbos intransitivos (de movemento ou estativos), na que participan un adverbio déctico no inicio, focalizado, e un clítico acusativo concordante co suxeito, proclítico, e destinada a dirixir a atención do alocutario cara ao suxeito (expreso ou non) actuante nese lugar (*ái o vén, alí as estaban*)²⁰. Este uso está moi vivo no cadrante SW de Galicia, cun límite norte que hoxe se sitúa por baixo de Fisterra e comprende tanto o concello de Santiago coma o de Lousame; o rexistro en Cernadas permite comprobar que tamén existía neste espazo a mediados do séc. XVIII.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- Aguilar Piñal, Francisco (1981-2001): *Bibliografía de autores del siglo XVIII*. Madrid: CSIC.
 ALGa I = García, Constantino / Antón Santamarina (drs.) (1990): *Atlas Lingüístico Galego. Vol. I: Morfoloxía Verbal* [coord. por Francisco Fernández Rei]. A Coruña: Fundación “Pedro Barrié de la Maza”/Instituto da Lingua Galega.
 ALGa V = García, Constantino / Antón Santamarina (drs.) (2005): *Atlas Lingüístico Galego. Vol. V: O ser humano (I)* [coord. por Rosario Álvarez, Francisco X. Dubert García e Xulio C. Sousa Fernández]. A Coruña: Instituto da Lingua Galega / Fundación Pedro Barrié de la Maza.

19 Cernadas coincide, por outra banda, cos testemuños do século XVII, “éilos vén nunha bandada” (1671, *Entre-més famoso*), “Ora éilo vai, meus fidalgos” (1697, *Festas minervais*); e tamén con outros do séc. XIX, coma o desta cántiga popular que nos transmite, en 1881, Saco Arce, “; Tanto dirán éilas, éilas!” (fonte TILG).

20 É distinto o pronome que aparece en amálgamas que dan lugar a outros adverbios presentativos, como *velaí* e *velaquá*, que tamén admiten variación [veloaívai, velasafvan; velaquí...], pois neste casos cabe interpretalos en orixe como OD de *ver*.

- Álvarez, Rosario (1997): "A posición do pronome átono en construcións de infinitivo e xerundio en galego antigo", en Ivo Castro (ed.): *Actas do XII Encontro Nacional da Associação Portuguesa de Linguística (Braga-Guimarães), 30 de Setembro a 2 de Outubro de 1996*. Lisboa: APL, vol. II, 7-29.
- Blecua, José Manuel (ed.) (1990): *Fray Luís de León. Poesía completa*. Madrid: Gredos.
- CatMssRB = Catálogo de la Real Biblioteca. Tomo XI. Manuscritos. Madrid: Patrimonio Nacional, 1994-2003.
- Cernadas de Castro, Diego (1778-1781), *Obras en prosa y verso del cura de Fruíme*, Madrid: Joaquín Ibarra [disponible en http://iacobus.usc.es/record=b1233637~S1*gag].
- DdD = Antón Santamarina (ed.) (2003): *Diccionario de diccionarios*. Versión 3. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza / Instituto da Lingua Galega [contén CD-ROM].
- DDGM = González Seoane, Ernesto (dir.) / María Álvarez de la Granja / Ana Isabel Boullón Agrelo (2006): *Diccionario de diccionarios do galego medieval*. Anexo 57 de Verba. Santiago de Compostela: USC [contén CD-ROM].
- DRAG = García, Constantino / Manuel González González (dirs.) (1997): *Diccionario da Real Academia Galega*. A Coruña: RAG-Xerais-Galaxia.
- García Cortés, Carlos (2002): *O cura de Fruíme. Diego Antonio Cernadas e Castro (1702-1777). Recuperación biográfica. Catalogación da obra publicada. Antoloxía poética galega*. Santiago de Compostela: Instituto Teolóxico Compostelano.
- Houaiss, António / Mauro de Salles Villar et alii (2001): *Dicionário Houaiss da língua portuguesa*. Rio de Janeiro: Objetiva [versión electrónica].
- Ledesma = Rodríguez Moñino, A. (1969): *El «Ramillete Sacro»*. *Cancionero manuscrito con poesías de Alonso de Ledesma*. Segovia: Instituto Diego de Colmenares.
- Lorenzo, Ramón (1977): *La traducción gallega de la Crónica General y de la Crónica de Castilla*. II. Glosario. Orense: Instituto de Estudios Orensanos "Padre Feijoo".
- Madroñal, Abraham (2004), "Los manuscritos de la biblioteca Rodríguez Moñino (Hacia su catalogación y estudio)", en P. M. Cátedra / M. L. López-Vidriero (dir.): *La Memoria de los libros. Estudios sobre historia del escrito y de la lectura en Europa y América*. Salamanca: Instituto de Historia del libro y de la lectura, t. II, 429-458.
- Mariño, Ramón (1995) = Fr. Martín Sarmiento: *Coloquio de vinte catro galegos rústicos*. Edición crítica e estudio introductorio de Ramón Mariño Paz. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.
- Masera, Mariana (2001): "Textos poéticos populares y popularizantes en la Nueva España del siglo XVII", *Revista de Literaturas Populares* 2, 5-18 [disponible en <http://www.rlp.culturaspopulares.org/textos/2/01-Masera.pdf>].
- Medina, José Toribio (1887): *Historia del Tribunal de la Inquisición de Lima (1569-1820)*. Santiago de Chile: Imp. Gutenberg.
- Miñano y Bedoya, Sebastián (1826-1828): *Diccionario geográfico-estadístico de España y Portugal*. Madrid: Imprenta de Pierart-Peralta. / Imprenta de Moreno.
- Monteagudo, Henrique (2005): "A xeneralización do uso do grafema <x> para a consoante /S/ na escrita galega. Notas sobre a súa orixe (ss. XVI-XVIII)", en Boullón Agrelo, Ana Isabel / Xosé Luís Couceiro Pérez / Francisco Fernández Rei: *As tebras alumeadas. Estudos filolóxicos ofrecidos en homenaxe a Ramón Lorenzo*. Santiago de Compostela. USC, 405-421.
- Pardo de Neyra, Xulio (2000): "Tres inéditos galego do Cura de Fruíme. Contribución ao corpus lírico da Galicia do XVIII", *Boletín Galego de Literatura* 23, 189-203.
- Pardo de Neyra, Xulio (2002): *O labor lírico do ilustrado cura de Fruíme. Textos galegos de Zernadas y Castro*. Noia: Laiovento.
- RAE = Real Academia Española (1734): *Diccionario de la lengua castellana, en que se explica el verdadero sentido de las voces, su naturaleza y calidad, con las frases o modos de hablar, los proverbios o refranes, y otras cosas convenientes al uso de la lengua [...]*. Madrid: Imprenta de la Real Academia Española, por los herederos de Francisco del Hierro (<http://buscon.rae.es/ntlle/SrvltGUMenuNtllc?cmd=Lema&sec=1.2.0.0.0>).
- Rivas Troitiño, José Manuel (1998): "D. Diego Antonio Zernadas, un periodista gallego en el siglo XVIII", *Estudios sobre el mensaje periodístico* 4, 161-189.
- Rosas de Oquendo = Paz y Meliá, Antonio (1907): "Cartapacio de diferentes versos á diversos asuntos, compuestos ó recogidos por Mateo Rosas de Oquendo", *Bulletin Hispanique* 9.2, 154-185 [disponible en http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/hispa_0007-4640_1907_num_9_2_1526].
- Sobreira, Fr. Juan (1794): "Ensayo para la historia general botánica de Galicia", en J. L. Pensado (ed.): *Opúsculos lingüísticos gallegos del siglo XVIII*. Vigo: Galaxia, 221-267.
- TILG = Santamarina, Antón (dir.): *Tesouro informatizado da lingua galega*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega. <http://www.ti.usc.es/TILG/> [consulta en maio-setembro 2011].
- TMILG = Varela Barreiro, Francisco Xavier (dir.): *Tesouro medieval informatizado da lingua galega*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega. <http://ilg.usc.es/tmilg/index.php> [maio-setembro 2010].
- VG-C = Pintos Villar, Juan Manuel (s.d.): *Vocabulario gallego-castellano por Juan Manuel Pintos* (manuscrito, Real Academia Galega) [incluído en DdD].

Puida, y deamparada
 fuxta caridade inglesa
 ta mas hermosa señora
 y la mejor mas honrada
 Aguda mental ligada
 con lastimosa caridad
 a un Dúoza ridad
 le traigani el Corazon
 Na el al malox Compasion!
 Na el al malox soledad!

Entre finuros capuzos
 y entre dolores Placidos
 el la mualo de las manos
 ta melo haziendo Cruces
 rezonancia a todos Luceos
 sin mas Joyas q m. Louros
 como na Hera oue Craxo
 de dor ou hermosa upera
 que ma rez orgo lo q era
 y no quere mas Calmado.

Aunque m pobre apasionado
 contemencas sollicita
 a esta Salute Doncellita
 no se pone en estado.
 Mereca vuestro cuidado
 Dama de Juegas tan bellas
 y no q sacas bien de ellas
 acordas liberdades
 de que os dexaron Caudales
 para acomodar Doncellas.

No haria mejor obsequia
 que el reparalo al pronto
 Nena de m Juega de pronto
 pertenecen a Maria.
 En esta razon se fia
 ou derecho a la piedad
 fuxta de que u equidad
 el el duceno no era Infame
 que el misfuro de m Jumo
 lo goze ma soledad.

8 8

E del cura de Fruíme

